

TÖRTÉNETI DOLGOZATOK

A BERUHÁZÁSI STATISZTIKA TÖRTÉNETE

DR. PUKLI PÉTER

A gazdaságstatisztikai ágak közül a beruházási statisztika viszonylag rövid múltra tekint vissza. A több mint százéves múlttal rendelkező mezőgazdasági vagy külkereskedelmi statisztikával szemben nem régen ünnepelte magyarországi kialakulásának 50. évfordulóját. Létrejött és talán léte is szorosan kapcsolódik egy speciális gazdaságirányítási rendszerhez, melyet szocialista központi tervgazdálkodásként ismerünk. E statisztikai szakterület fogalmi, mutatószámai természetesen minden ország statisztikai rendszerében megtalálhatók, de önálló statisztikai ággá csak a szocialista országokban vált.

Visszatekintve az ötven évre, a beruházási statisztika szakmai gyakorlatában három időszak különböztethető meg. Az első időszakban a tervteljesítés mérése, a tényleges beruházási munka ellenőrzése állt a statisztikai munka középpontjában. A második időszakra tehető a statisztikai módszertani alapok megerősödése. A beruházási statisztika fejlődési pályájának harmadik szakasza összefoglalóan úgy értékelhető, hogy a beruházási statisztika feladatköre a megváltozott felhasználói igények miatt jelentősen szűkült, de változatlanul fontos szerepe van a gazdasági növekedéshez kapcsolódó gazdasági folyamatok elemzéséhez szükséges információk előállításában. Azok a szilárd módszertani alapok, amelyek különösen a történeti fejlődésének a második szakaszában jöttek létre, ma is megfelelnek a követelményeknek. A gazdaságstatisztikában lejátszódó integrációs folyamat elsősorban a beruházási statisztika szervezeti kereteit érintette, nem a módszertani alapokat.

TÁRGYSZÓ: Beruházási statisztika. Statisztikatörténet.

A statisztika, a statisztikai szolgálat kialakulásában és fejlődésében közvetve tükröződnek az adott ország gazdasági-társadalmi fejlődésének jellegzetességei. Szoros összefüggés tapasztalható az állam funkcióinak változása és az egyes statisztikai ágak kialakulása, fejlődése között. Alapvetően ez a kapcsolat ad magyarázatot arra, hogy a gazdaságstatisztika egyes területeinek a kialakulása időben igen eltérő, és országoként is különböző volt.

Az állam funkciói és a statisztika közötti kapcsolat talán legszemléletesebben a beruházási statisztika történetében mutatkozott meg. E statisztikai terület léte és szervezete ugyanis szorosan kapcsolódott egy speciális gazdaságirányítási rendszerhez, melyet szocialista központi tervgazdálkodásként ismerünk.

A szocialista állam a gazdaság-szervezési funkciókat teljes mértékben a kezében tartotta. A központi gazdaságirányítás többek között arra is vállalkozott, hogy megtervezi a gazdaság állóalapjainak bővítését szolgáló beruházásokat, és megszervezi azok megvalósítását.

Mindehhez hatalmas mennyiségű információra volt szüksége, amit a politikai vezetés többek között az állami statisztikai szolgálat útján kívánt biztosítani. Ez az elvárás annak idején jelentős változásokat eredményezett a Központi Statisztikai Hivatal szervezeti rendjében, így például önálló szervezeti egységgé vált a beruházási statisztika. E statisztikai szakterület fogalmai, mutatószámai természetesen minden ország statisztikai rendszerében megtalálhatók, de önálló statisztikai ággá csak a szocialista országokban vált.

Az Építőipari és Beruházási főosztály 1951-ben alakult. A főosztály 1957-ben beolvadt az Ipari főosztályba, majd 1964-ben újra önálló főosztállyá vált. Az elnevezés 1971-ben Beruházási és Építőipari főosztályra változott. A rendszerváltás után, 1992-ben a főosztály megszűnt, és a beruházásokkal foglalkozó része a Nemzetgazdaság-statisztikai főosztályhoz került. 1997-től a nemzeti számlák összeállításával kapcsolatos feladatok szervezeti rendjének megváltozásával a beruházási statisztikai munkákat már nem önálló szervezeti egység keretében végzik.

A beruházási statisztika ötvenéves történetét – elsősorban az egyes időszakok stratégiai feladatait alapul véve – három szakaszra osztottam. Az egyes szakaszok időbeli elválasztására pontos határéveket nem tudnék megjelölni, hiszen a gazdaságstatisztika módszertanának fejlesztése a munka jellegéből adódóan nehezen szorítható éves intervallumokba. Az egyes szakaszok elnevezésével

1. a tervmérés időszaka;
2. a statisztikai módszertani keretek stabilizálódása;
3. A gazdaságstatisztika integrációs folyamatai

az adott időszak alapvető vonására kívánok utalni.

A BERUHÁZÁSI STATISZTIKA MÚLTJÁNAK ELSŐ SZAKASZA

Stratégiai feladatként a beruházási statisztika múltjának ebben az időszakában két eltérő szemléletű statisztikai munka ötvöződött. Az elsődleges feladat a tervteljesítés mérése volt, párosulva erős ellenőrzési funkcióval, a tervek teljesítésében mutatkozó hiányosságok feltárásával, elemzésével.

„Az üzembe helyezendő létesítményeket időben üzembe helyezték-e. Az erre vonatkozó tervek betartása biztosítja az egyes népgazdasági ágak, tervben meghatározott, arányos ütemű fejlődését, ezért szükséges, hogy a beruházások-építkezések statisztikájával foglalkozó csoportok az erre vonatkozó adatokat folyamatos nyilvántartásokon vezessék.” (Niklai; 1953)

A beruházások egyedi megfigyelése lényegében monografikus elemzéseket eredményezett. Ugyanakkor a gazdaságstatisztika más területeihez hasonlóan a különböző aggregáltságú értékek és mutatók alapján elemzéseket, tájékoztatókat is kellett készíteni a gazdaságpolitika irányítói számára.

A beruházások-építkezések tájékoztatóiban a következő fő témáknak kellett szerepelniük:

- üzembe helyezés,
- a beruházási terv teljesítése a beszámolási hónap végéig, a tervnek megfelelő rendeltetés szerinti bontásban,
- a fontosabb beruházások tervteljesítése létesítmények szerinti bontásban, külön feltüntetve az építési beruházások tervteljesítését.

A statisztikai munka szervezése a szovjet tapasztalatokra épült. Az első beruházási statisztikai beszámolósi rendszer próbafelvételét 1950 végén hajtották végre, majd 1951-től a teljes népgazdaságra kiterjedt az adatgyűjtés. Addig csak a Beruházási Bank jelentései alapján a beruházási célú pénzügyi folyósításokról rendelkeztek információkkal. Ez alapján sem a beruházások műszaki megvalósulását, sem az üzembe helyezett kapacitásokat, sem a beruházások által a népgazdaság állóalapjaiban bekövetkezett mennyiségi és minőségi növekedést nem lehetett mérni.

Az 1951-ben megszervezett beruházási statisztika még sok nehézséggel küzdött, az újonnan meginduló statisztikai adatgyűjtés fogyatékoságai jellemezték. Emellett azonban fontos lépést jelentett előre, mert átfogó tájékoztatást nyújtott a beruházások méreteiről, szervezetéről, pénzügyi és műszaki alakulásáról, valamint az üzembe helyezésről. A beruházási statisztika továbbfejlesztése során a beruházások eredményeként a népgazdaság egyes ágaiban bekövetkezett kapacitásbővülésről is részletes adatokat gyűjtöttek. Levéltári források alapján megállapítható, hogy 1952-ben szovjet szakértő segítette a magyar szakembereket a beruházási és építőipari statisztikai és számviteli rendszer megszervezésében.

A statisztikai munka fejlesztése során az adatellátási feladatokat decentralizálták, azok részben a beruházók felett felügyeletet gyakorló, a tervek teljesítéséért felelős minisztériumokhoz, főhatóságokhoz és tanácsokhoz, részben a Központi Statisztikai Hivatal területi igazgatóságaihoz kerültek. A munkákat e szervek beruházási igazgatóságain, illetve osztályain, valamint a KSH igazgatóságain megalakult beruházásstatisztikai csoportok végezték. A KSH Beruházási osztálya csak irányította és ellenőrizte a minisztériumok, a tanácsok és a statisztikai igazgatóságok beruházásstatisztikai munkáját. A minisztériumok, főhatóságok száma 35, az adatszolgáltató egységek száma mintegy 5000 volt.

Az ellenőrzés fő célja annak a megállapítása volt, hogy az adatszolgáltatók a meglevő bizonylatokból az utasításnak megfelelően gyűjtik-e ki az adatokat. Nem csak azt ellenőrizték, hogy a beszámolójelentések adatai bizonylati adatok-e, hanem vizsgálni kellett a bizonylatok tartalmát is.

A *beruházási statisztika feladata* volt a beruházások terjedelmének és összetételének vizsgálata. Adott időszak beruházásainak terjedelmét a népgazdasági terv irányozta elő, mely az egyes beruházások költségvetései alapján készült el. Így a beruházások terjedelmét mindazok a munkák és beszerzések határozták meg, amelyeket a költségvetés tartalmazott. Az építési munkáknál – a beruházások terjedelmének közel 60 százalékánál – teljesített beruházásnak számítottak mindazok a beszámolósi idő alatt elvégzett munkák, melyeket a havi átadás-átvételi jegyzőkönyvek tartalmaztak.

A beruházások-építkezések fontosabb csoportosításai a következők voltak:

- összetétel szerinti csoportosítás,
- népgazdasági ágak és beruházó (építtető) minisztériumok szerinti csoportosítás,
- rendeltetés szerinti csoportosítás,
- nagyságrendi csoportosítás,
- kivitelezők szerinti csoportosítás.

A rendeltetés szerinti csoportosítás a következő volt:

- termelő beruházások (például gyárak építése),
- közlekedési beruházások (vasútvonalak, utak stb.),
- kereskedelmi beruházások (áruházak, csarnokok stb.),

- lakásépítések,
- kulturális és szociális beruházások (kulturházak, sportlétesítmények, iskolák stb.),
- egészségügyi beruházások (kórházak, rendelők),
- egyéb kommunális beruházások (csatornázás, városrendezés stb.).

A nagyságrendi csoportosítás jelentőségét az adta, hogy az egyes beruházások a népgazdaság szempontjából nem egyformán fontosak. Más jelentősége van egy nagy gyár építésének, mint például egy kisebb mezőgazdasági épületnek. Éppen ezért a beruházásokat két nagy csoportra osztották:

- értékhatáron (limiten) felüli beruházások,
- értékhatáron (limiten) aluli beruházások.

Az értékhatár ágazatokként különböző volt.

Az üzembe helyezett beruházások statisztikai számbavétele a következőkre terjedt ki:

- az üzembe helyezett állóeszközök terjedelmére, amely azt mutatta, hogy a beszámolási időszak alatt milyen mértékben bővült a népgazdaság állóeszközeinek terjedelme, milyen mértékben növekedtek az egyes népgazdasági ágak állóeszközei, és hogyan alakult az állóeszközök összetétele (a számbavétel értékben történt);
- az üzembe helyezett kapacitásokra és az üzembe helyezett létesítményekre természetes mértékegységben számba véve.

A statisztikai elemzések általában „szigorúan titkos” minősítéssel készültek, és csak 1957 után jelent meg nyilvánosan az a gyűjtemény „Adatok és adalékok a népgazdaság fejlődésének tanulmányozásához, 1949-1955” címmel, amelyből megismerhettük, hogy a KSH miként mutatta be statisztikai tényekkel a kor súlyos gazdasági tévedéseit. A következőkben néhány szemelvénnel szeretném érzékeltetni a kor elemzési stílusát, illetve az elemzések tartalmának súlypontjait. A szemelvényekből jól kivehető az időszak azon jellegzetessége, melyet a feladatok ismertetésénél az előzőkben említettem, vagyis hogy az elsődleges feladat az egyedi beruházások szintjén is, a terv mérése volt, ugyanakkor átfogó, gazdaságpolitikai célú elemzéseket is kellett készíteni. A gazdaságpolitikai célú elemzések során arra törekedtek, hogy a beruházási tevékenységet más gazdasági folyamatokkal való kölcsönhatásában is elemezzék.

A másik általános jellemzője ezeknek az elemzéseknek az erőteljesen kritikai hangvétel. A KSH 1957. évi kiadványából (Adatok; 1957) idézek.

„Az ötéves tervidőszakban a nemzeti jövedelem viszonylag nagy hányadát fordítottuk beruházásokra. A beruházásoknak csak kisebb része növelte a termelés állóalapjait, növekvő része a befejezetlen beruházások állományát növelte. A beruházások fokozódó anyagszükségletével nem tartott lépést az ipari termelés, és ezért nagymértékben fokozni kellett az importot.

Az import növelése megkövetelte az export növelését. A kivitel fokozását a tervezettnél kisebb ipari termelés és stagnáló mezőgazdasági termelés mellett kellett végrehajtani. Mindebből szükségszerűen következett az, hogy az életszínvonal sem emelkedett megfelelően, s hogy eladósodtunk. (Beruházás 7/1953. november.)

Míg egyik oldalról a beruházások hatalmas anyagi áldozatokat követeltek meg, addig a beruházások tervezésének, előkészítésének, kivitelezésének területén meglévő hibák, lazaságok miatt sok százmilliót (vagy milliárdokat) költöttünk el feleslegesen vagy célszerűtlenül.

Gyors ütemben fokoztuk a sok importanyagot lekötő gyártási ágak fejlesztését anélkül, hogy biztosítottuk volna a viszonylag kevésbé anyagigényes exportcikk termelésének növelését.

A beruházásokra lényegesen több anyagi eszközt kellett fordítani, és megvalósításuk jóval hosszabb időt vett igénybe, mint ahogy azt eredetileg számítottuk. Ugyanakkor a műszakilag befejezett és üzembe helyezett

beruházások egy része nem működött, vagy teljesítőképességének csak egy része volt kihasználva, mert más kapcsolódó beruházások még nem készültek el.

Az üzembe helyezések elmaradása azzal járt, hogy a legfontosabb ipari termékek termelésének előirányzatát nem tudtuk teljesíteni.

A beruházások fokozódó anyagszükségletével nem tartott lépést az ipari termelés, és ezért nagymértékben fokozni kellett az importot.

Az import növekedése megkövetelte az export növelését. Emellett az iparfejlesztés iránya olyan volt, hogy a kivitelben mind nagyobb szerepet játszottak az importanyag-igényes termékek.

Mindebből szükségszerűen következett az, hogy igen nagymértékben megnövekedtek külföldi adósságaink, nem növekedett kellő ütemben a lakosság reáljövedelme.” (Jelentés az első ötéves tervidőszakról 1950–1954.)

A tételes tervmérés, és az ellenőrzések eredményei tükröződnek a következő idézetekben (Adatok; 1957).

„Mivel az egyes létesítmények lényegesen többbe kerültek, mint amennyit az ötéves tervjavaslat során figyelembe vettek, a létesítményeknek csak mintegy 55-60%-a fog megvalósulni.

A tényleges beruházási összeg a tervezett százalékában:

Sztálinvárosi Tűzállótéglaár	155,8
Kryptongyár	156,7
Mályi Téglaár	219,8

(Beruházás 7/1953. november.)”

„Az Építésügyi Minisztérium Lakásépítési Igazgatósága és a lebonyolításában befejezendő lakásépítkezések kivitelezői az 1954. évi lakásépítési terv teljesítéseként 5193 lakás befejezését jelentették. A Központi Statisztikai Hivatal által elvégzett – nem teljes körű – vizsgálatok alapján azonban ezt a számot 1199 lakással csökkenteni kellett, mert a Lakásépítési Igazgatóság mint beruházó (a beruházó műszaki ellenőre a kivitelező vállalat műszaki dolgozója) és a kivitelezők olyan lakások esetében is felvették a műszaki átadás-átvételi jegyzőkönyvet, melyek az átadás-átvétel időpontjában rendeltetésszerű használatra – a még fennálló mennyiségi hiányok miatt – alkalmatlanok voltak (Beruházás és építőipar 10/1955. február.)”

A BERUHÁZÁSI STATISZTIKA MŰLTJÁNAK MÁSODIK SZAKASZA

Ebben a történeti szakaszban is fontos stratégiai feladat volt az éves és ötéves tervek mérése, de egyre inkább visszaszorult az ellenőrzési, hatósági szerepkör. A szakmai munkában nagyobb hangsúlyt kapott a klasszikus statisztikai módszerek alkalmazása és fejlesztése, általánosabban fogalmazva a módszertani munka. A módszertani alapok megerősítése a statisztikai fogalmak harmonizációjával és rendszerezésével kezdődött. A hivatal vezetése a hatvanas évek közepétől kiemelten kezelte ezt a munkát. Egymás után jelentek meg az egyes szakterületek módszertani füzetei.

A beruházási statisztikában a fogalmak rendszerezésének volt egy sajátos vetülete: a statisztikai, a számviteli és a tervinformációs rendszerek fogalmainak harmonizációja. Szinte napi munkakapcsolat alakult ki a Központi Statisztikai Hivatal, az Országos Tervhivatal, a Pénzügyminisztérium és a Magyar Beruházási Bank megfelelő szervezeti egységei között. Akkoriban egy terjedelmes módszertani kiadvány, a Beruházási kódex részletezte az alapvető beruházási fogalmakat és jogszabályokat. Ezt a több évtizedig alkalmazott szabályozást: a Központi Statisztikai Hivatal, az Országos Tervhivatal és a Pénzügyminisztérium közösen dolgozta ki és minisztertanácsi rendelettel tették közzé. A módszertani harmonizációnak hasznos fóruma volt az ún. Metodikai Tanács, amely a minisztériumokkal való kapcsolattartást szolgálta.

A statisztikai fogalmak harmonizációja és rendszerezése mellett a másik stratégiai változást az jelentette, hogy korábban mellőzött statisztikai mutatószámok és módszerek jelentek meg a mindennapi statisztikai munkában. A teljesség igénye nélkül néhány példát említenék: az ágazati kapcsolatok mérlege, a termelés koncentrációjának, centralizációjának, szerkezetének vizsgálata. Külön ki kell emelnem az árstatisztikai rendszer megszervezését, ami szorosan kapcsolódott az „új gazdasági mechanizmus” által támasztott új felhasználói igényekhez.

A KSH körülmények előkészítése után, rendszerszemléletű megközelítésben hozzákezdett árstatisztikai rendszerének kifejlesztéséhez. A hivatal vezetése a nemzeti jövedelem termelési és felhasználási oldalának főbb aggregátumait figyelembe véve határozta meg a fejlesztendő árstatisztikai területeket. A felhasználói oldalon a fogyasztóiár-index és a beruházási-árindex volt a két legfontosabb mutatószám. A beruházási árstatisztika kidolgozói különösen nehéz helyzetben voltak, mivel a fogyasztóiár-index módszertanával ellentétben nem állt rendelkezésre külföldi statisztikai gyakorlati tapasztalat.

A kidolgozott beruházási árstatisztikai rendszer fő vonásai a következők voltak. A beruházási-árindexek építőkövei, az ún. primer árindexek, amelyek az ipari, az építőipari, a külkereskedelmi primer árstatisztikákból, a beruházási javakat termelő és kibocsátó, illetőleg forgalmazó szervezeteknél megszervezett ármegfigyelésekből származnak, azaz a beruházási árstatisztika és az említett primer árstatisztikák fejlesztési munkálatai között szoros kapcsolatot kellett kialakítani. A primer árstatisztikák keretében begyűjtött egyedi egységárak alapján voltak kiszámíthatók az ún. primer beruházási árindexek, amelyek az árak alakulását abban az időpontban jelezték, amikor a beruházási javak a beruházóhoz kerültek. A beruházási-árindexek „szekunder árindexek” voltak, melyeket a primer árindexekből a beruházási javak anyagi-műszaki összetétele alapján képzett csoportokra – építési, belföldi gépi, import gépi beruházási javakra – külön-külön számítottak ki. Az első lépcsőben számították ki a szekunder árindexek legmélyebb fokozatát képező szakágazati (például szénbányászati, édesipari stb.) indexeket. A második lépcsőben került sor minden további fokozat árindexének (például az ágazati árindexeknek) kimunkálására a szakágazati árindexek alapján.

A statisztikai munka szervezésében a korábbi időszakhoz képest gyengült a minisztériumi statisztikai egységek szakmai kötődése a KSH-hoz. A minisztériumok saját adatgyűjtési rendszert alakítottak ki, az ún. igazgatási statisztikákat, melyek sok átfedést tartalmaztak a KSH adatgyűjtéseivel. Ezzel párhuzamosan romlott a minisztériumok KSH részére végzett adatgyűjtési és adatfeldolgozási munkájának minősége. A KSH Beruházási osztályának korábbi irányító és ellenőrző szerepköre fokozatosan háttérbe szorult.

A beruházási statisztikai munkamegosztás megváltozásával, az adatgyűjtésben és az ellenőrzésben megnőtt a területi statisztikai igazgatóságok szerepe, az adatfeldolgozási feladatok többsége pedig a minisztériumoktól a KSH központjába került. A számítástechnika fejlődése szerencsére lehetővé tette a feladatok szinte létszámnövekedés nélküli átcsoportosítását.

A beruházási statisztika *alapvető mutatói* ebben az időszakban is a „beruházási teljesítés” és az „üzembe helyezett beruházások” értékmutatói voltak. A tervhez való viszonyítás mellett azonban már lényegesen nagyobb hangsúlyt kapott az időbeli változások elemzése, és az új gazdasági mechanizmus bevezetésével új, korábban nem használt *csoportosítási ismérvek* is megjelentek az elemzésekben.

A változások jól érzékelhetők a „Beruházások a IV. ötéves tervidőszakban” (1976) című kiadvány tartalomjegyzékéből.

- 1.1. A beruházási tervek teljesítése.
 - 1.1.1. A beruházások főbb célkitűzéseinek teljesítése.
 - 1.1.2. A nagyberuházások és a gyorsításra kijelölt fejlesztések.
 - 1.1.3. A tervtörvényben előírt ágazati fejlesztési célok megvalósítása.
- 1.2. A beruházási tevékenység főbb jellemzői.
 - 1.2.1. A beruházások összege és volumene.
 - 1.2.2. A beruházások döntési jogkörönről.
 - 1.2.3. A beruházások pénzforrásai.
 - 1.2.4. A beruházások anyagi-műszaki összetétele.
 - 1.2.5. Az ágazati beruházások.
 - 1.2.6. A folyamatban lévő beruházások.
 - 1.2.7. A beruházások üzembe helyezése és a befejezetlen beruházások állománya.
- 1.3. A beruházási költségek és árak.
- 1.4. Az állóeszközök hatékonysága és a beruházások.
- 1.5. Az állóeszköz-fenntartási tevékenység alakulása.

Az egyik új ismerv a beruházások döntési jogkörök szerinti csoportosítása, a beruházási döntések bizonyos fokú decentralizálásának a megjelenési formája volt. Az állam, a tervezési rendszer reformjával a beruházási döntések egy részét vállalati hatáskörbe utalta, és az állami döntésű beruházásokon belül is több csoportot hoztak létre:

- állami nagyberuházások,
- célcsoportos állami beruházások,
- egyéb állami beruházások,
- vállalati beruházások.

A vállalati gazdálkodás kötöttségeinek oldása eredményezte a másik új csoportosítási ismerv, a beruházási ráfordítások pénzforrások szerinti részletezésének, megjelenését. A költségvetési források mellett ugyanis már a kölcsönök és a saját források is szerepet játszottak a beruházások finanszírozásában.

Az új csoportosítási ismérvek mellett ebben az időszakban jelenik meg először a beruházási folyamatok vizsgálatának új szemléletű megközelítése, melyben a hangsúly nem az éves beruházási ráfordítások elemzésére, hanem az egyes beruházások megvalósítási folyamatának aggregálható jegyeire került.

Kialakításától a beruházási statisztika két statisztikai sokasággal dolgozott. Az egyik a beruházók – lényegében a gazdálkodó szervezetek – sokasága, a másik a beruházások sokasága. A beruházási statisztika történetének első szakaszában az utóbbi sokaságról gyűjtött információkat – kizárólag elemi szinten – a fontosabb beruházások tervteljesítésének mérésére, ellenőrzésére használták. A következő szakaszban, felismerve az egyedi megfigyelt beruházásokról rendelkezésre álló hatalmas adattömegben rejlő elemzési lehetőségeket, az eredetileg ellenőrzési céllal végzett adatgyűjtéseket már elsősorban a beruházási folyamatok elemzésére használták fel.

Az első jelentősebb ilyen szemléletű elemzés 1968-ban jelent meg „Az 1967. év végén folyamatban lévő, építéssel összefüggő állami beruházások helyzete” címmel. E kiadványból vett idézetekkel szeretném érzékeltetni, hogy ez a felismerés milyen új elemzési lehetőségekkel gazdagította a statisztikusok munkáját.

„Magyarországon, hosszú idő óta minden évben több beruházás volt folyamatban, mint amennyi a beruházási programban tervezett ütemnek megfelelően elvégezhető lett volna.

Az állami szektorban 1967. év végén 179 milliárd forint teljes költségvetési összeget kitevő, építéssel összefüggő beruházás volt folyamatban. Ebből 44 milliárd forintot tett ki a műszaki tervezés stádiumában levő beruházások összege, és 135 milliárd forint volt a már megkezdett, kivitelezés alatt álló beruházások költségvetési előirányzata. A kivitelezés alatt álló beruházások volumene kerekén 13 milliárd forinttal (11 százalékkal) volt több, mint az 1965. év végi állomány, és 5 milliárd forinttal (4,2 százalékkal) haladta meg az 1966. év végén folyamatban levő beruházások volumenét.

Az 1967. év végén folyamatban levő állami beruházások átlagos készülségi foka kb. 40 százalék volt. E beruházások megvalósításához 1968-ban és a későbbi években összesen 107 milliárd forint további ráfordítás szükséges.”

Új elemként jelenik meg az elemzésben az adott év gazdasági folyamatainak összekapcsolása a beruházási döntések azon jellegzetességével, hogy több évre áthúzódó, meghatározó hatásuk van. Ez mutatkozik az említett kiadvány következő részletéből.

„A megfigyelés körének kerekén 46 milliárd forint összegű 1967. évi teljesítés felel meg. Ennek figyelembevételével a múlt év végén folyamatban levő állami beruházásokból még hátralevő 107 milliárd forintos volumen kb. 2 ¼ évi lekötöttséget jelent.

A 107 milliárd forint összegű (még elvégzendő) beruházási volumenből 64 milliárd forintot a kivitelezés alatt álló beruházásokra, 43 milliárd forintot (ellenkező döntés esetét kivéve) a már jóváhagyott programmal, illetve engedélyokmánnyal rendelkező – 1967. év végén még a műszaki tervezés stádiumában levő – beruházásokra kell fordítani.

A kivitelezés alatt levő beruházások megvalósítási ideje – a rendelkezésre álló előirányzati adatok szerint – várhatóan igen hosszú lesz, így a még hátralevő feladat több év között oszlik meg. Az 1968-ra és a következő évekre előirányzott teljesítés (az 1967. évi teljesítéshez képest) viszonylag kisebb összegű, a beruházók 1968-ra 32 milliárd, 1969-re 16 milliárd, 1970-re és a későbbi évekre együttesen 16 milliárd forintot irányoztak elő.

Az egyes évekre vonatkozó terhelések megállapításához figyelembe kell venni az 1967. év végén műszaki tervezés stádiumában álló beruházások fokozatos megkezdésével összefüggő költségeket is. Számított adatok szerint az ezen beruházások megvalósítására fordítandó 43 milliárd forintból 1968-ban 7 milliárd, 1969-ben 9 milliárd, 1970-ben és a későbbi években együttesen 27 milliárd forintot kívánnak elkölteni.

A kivitelezés alatt álló, valamint a műszaki tervezés stádiumában levő beruházások 1968. évi tervezett együttes ráfordításai tehát összesen 39 milliárd forint összeget tesznek ki. Feltételezve azt, hogy 1968-ban az építéssel összefüggő állami beruházásokra legalább az 1967. évivel (46 milliárd Ft) azonos nagyságú összeget fordítanak, a számított adatok szerint 1968-ban – az előzőeken kívül – még további 7 milliárd forint beruházás megkezdésére van lehetőség.”

A folyamatban levő beruházások különböző ismérvek szerinti struktúráját elemző rész azért érdemel figyelmet, mert rámutatott arra a tényre, hogy ezek a megoszlások eltérnek az éves beruházási teljesítés megoszlásától, és pontosabban tükrözik a beruházások jellegét.

„A kivitelezés alatt álló – megfigyelt – beruházások döntő többségét (85 százalékát) a korábban érvényes kategóriák szerinti „értékhatar feletti” beruházások képezik. A zömmel vállalati döntési körbe tartozó „értékhatar alatti”, illetve „vállalati” beruházások a megfigyelt sokaság költségvetési előirányzatának összértékéből mindössze 15%-ot képviselnek.

A gazdasági reformnak megfelelő új kategóriákba történt átsorolásoknál már sok beruházásnál érvényesítették az új beruházáspolitikai célkitűzéseket. Ennek következtében a vállalati beruházások aránya a korábbi minősítéshez képest nőtt, de a folyamatban levő beruházásokon belül még mindig a központi döntési jogkörbe tartozó beruházások képviselik a döntő súlyt. Az 1968. január 1-én folyamatban levő – megfigyelt – beruházások teljes költségvetési összegéből az egyedi nagyberuházások 48,0 százalékot, a célcsoportos beruházások 22,1 százalékot, az egyéb állami beruházások 8,4 százalékot, tehát a központi döntési jogkörbe

tartozó beruházások összesen 78,5 százalékot képviseltek. A vállalati beruházások aránya 21,0 százalék. A leállított és az új kategóriákba be nem sorolt (az 1968. évben gyakorlatilag már nem folyó) beruházások aránya: 0,5 százalék.

A részletesebben is megfigyelt – kereken 130 milliárd forint volument képviselő – beruházások közel kétharmada (62,5 százaléka) ipari, 46,7 százaléka az alapanyaggyártással kapcsolatos beruházás. A közlekedési beruházások 11,3%-ot, a kommunális beruházások 19,8%-ot képviselnek.”

A beruházások vizsgálatának ez az új szemléletű megközelítése vezetett el ahhoz a gondolathoz, hogy olyan aggregált mutatószámokat kellene kidolgozni, melyekkel mérni lehet a beruházások megvalósításának hatékonyságát. A gyakorlatban ennek a munkának két nagy területe volt: a megvalósítási idő és a fajlagos beruházási költségek alakulásának vizsgálata.

A beruházások *megvalósítási idejének* vizsgálatáról a hetvenes években több elemzés is megjelent. A következőkben, az 1980-ban megjelent „A beruházások megvalósítási ideje, 1970–1979” című kiadvány alapján mutatom be a vizsgálat jellegzetességeit.

„A beruházások megvalósítási idejét igen sok tényező határozza meg, melyek azonos vagy egymással ellentétes irányban hatnak. Így a beruházások megvalósítási ideje igen széles szóródást mutatott, például az 1979. évben a 43 hónapos megvalósítási idő mellett a szóródás terjedelme 7-187 hónap volt.

A megvalósítási idő hosszát befolyásoló tényezők egyrészt tartalmi jellegűek. Ebbe a csoportba tartozik a beruházások célja, struktúrája, bonyolultsága, a beruházás nagysága, valamint munkaigényessége. A megvalósítási időt meghatározó másik tényezőcsoport a beruházások kivitelezésének körülményeivel, szervezettségével függ össze. Ilyenek például a beruházási feszültség, valamint a beruházási piac keresleti-kínálati helyzete; a szerződéses fegyelem érvényesülése; az egy időegységre (hónapra) jutó beruházási teljesítmények nagysága; a megvalósítás szervezettsége, ütemessége.”

„Döntési jogkörönként jelentős különbségek mutatkoztak az állami és a vállalati beruházások átlagos megvalósítási ideje között. Az 1978-ban befejezett beruházások közül a vállalati beruházások megvalósítási ideje alig kétharmada volt az állami beruházásokénak.”

Az állami és a vállalati beruházások megvalósítási ideje nagyságkategóriánként 1978-ban

Nagyságkategória (millió forint)	Állami beruházások		Vállalati beruházások	
	Idő (hó)	Nagyság (millió forint)	Idő (hó)	Nagyság (millió forint)
25-100	48,6	44,5	33,9	50,6
101-500	57,8	191,1	44,4	181,4
501-1000	69,8	666,4	57,0	632,5
1000 felett	100,0	2978,4	90,0	1319,4
<i>Összesen</i>	<i>54,2</i>	<i>280,5</i>	<i>37,0</i>	<i>94,1</i>

A megvalósítási időt meghatározó tényezők közül a beruházások megvalósításának szervezettségét és ütemességét az alábbiak szerint elemezték.

„A megvalósítás intenzitásának eltérései következtében a beruházási munkák zöme (70-79 százaléka) viszonylag rövid idő – kb. 3 év alatt – megvalósult. A munkák 20-30 százalékát ehhez képest hosszú idő alatt végezték el. Az intenzív szakasz hossza a 4-9 év alatt megvalósuló beruházásoknál csaknem azonos – az említett 3 év –, viszont a mérsékelt ütemű munkák elhúzódtak, és ez egyben a megvalósítási idő elhúzóódását is eredményezte.”

Az intenzív és a mérsékelt ütemű szakaszok hossza és a ráfordítások aránya

Mutató	4-5	5-6	6-7	7-8	8-9
	év között megvalósuló beruházások				
Megvalósítási idő (hó)	52	61	75	89	98
Intenzív szakasz	36	29	36	36	77
Mérsékelt ütemű szakasz	16	32	39	53	21
Elvégzett munkák aránya (százalék)					
Intenzív szakasz	79	70	72	72	92
Mérsékelt ütemű szakasz	21	30	28	28	8

A *fajlagos beruházási költségekre* vonatkozó kutatások kezdetben a beruházások tervezett és tényleges költségeinek összehasonlítására irányultak. A beruházási árstatistikai rendszer fejlesztési munkái azonban hamarosan más irányba terelték a módszertani munkát. A beruházási volumenindex értelmezése során kialakult szakmai vita felelevenítette a korábbi indexelméleti vitákat a használati érték méréséről. A viták és a szakmai kutatások eredménye végül is egy másik beruházásiindex-család lett, melynek egyik tagja a fajlagos beruházási költségindex volt.

A fajlagos beruházási költségekkel kapcsolatos kutatás gondolatmenete és eredménye röviden a következőkben foglalható össze.

A beruházási volumenindex a beruházási javak, illetve a beruházások révén létrejött termelési kapacitások és egyéb létesítmények mennyiségében, használati érték tömegében bekövetkezett változásokat méri. Már magából a definícióból is kitűnik, hogy a beruházások volumenét kétféleképpen lehet értelmezni. Az egyik esetben abból indulunk ki, hogy a beruházások különböző termékekből tevődnek össze. A másik esetben úgy vélekedünk, hogy a beruházások használati értéke nem egyszerűen a beruházást alkotó egyedi termékek használati értékének összege, hanem magának a beruházásnak mint az általa létrehozott termelési vagy kommunális létesítménynek, van valamilyen nagyságú használati értéke, amely egy meghatározott mértékegység segítségével kifejezhető. (Például: ipari beruházásoknál a termelési kapacitással, iskolai beruházásnál az osztályteremek számával, szállodaberuházásnál a szobaszámmal stb.)

A beruházások használati értékének e két különböző megközelítése lehetőséget ad a beruházási volumen változásának kétféle módszerrel való mérésére. A két út két különböző indexrendszerben jut kifejezésre. Az egyik a hagyományos érték-, ár-, volumenindexkör, a másik a fajlagos beruházási költségek érték-, teljesítőképesség- (kapacitás-) indexek köre.

A beruházási költségindexkör és a hagyományos érték-, ár- és volumenindexkör között a különbség az árkomponens és a volumenkomponens szétválasztásában van. Ha mérőeszközeink tökéletesek lennének, és minden esetben pontosan és egyértelműen szét tudnánk választani az értékváltozáson belül az ár- és a volumenváltozást, akkor a volumenindex a teljesítőképesség mennyiségi indexével, az árindex pedig a fajlagos beruházási költségek indexével lenne egyenlő. Mivel azonban ezeket az elméletileg „tisztá” ár- és volumenindexeket csak közelíteni tudjuk, létjogosultsága van olyan beruházási indexek számításának, amelyek a költségváltozásokat a beruházó (illetve a beruházás által elért eredmény) szempontjából ítélik meg.

Az érték-, a kapacitás- és a fajlagosköltség-indexeket akkor számítják ki, ha a beruházások és a beruházási költségek vizsgálatának az a célja, hogy megállapítsa,

az új fejlesztési célkitűzések megvalósításának eredményeként mennyiben változott az új létesítmények kapacitása, teljesítőképessége;
milyen költségráfordítással valósítottak meg egy kapacitás-, teljesítőképesség-egységet.

A módszertani kutatások befejezése után, 1974-ben a Beruházási osztály hosszabb időszor adataival a gyakorlatban is elvégezte a számításokat. A feldolgozás meglepő eredménnyel zárult, mint a következő összefoglaló megállapításokból is kiderül (Nagy-Pukli; 1974).

„A szocialista szektor beruházásainak összege 1973-ban 126 százalékkal volt nagyobb, mint 1966-ban. E nagyarányú növekedésen belül kb. 75-77 százalékot tett ki a fajlagos beruházási költségek átlagos növekedése, vagyis a beruházási költségek színvonalának emelkedése. Ezen belül az áremelkedés kb. 28 százalékot képviselt.

A beruházásokra fordított kiadások 126 százalékos növekedése azt jelenti, hogy 1973-ban 60 milliárd forinttal többet fizettek ki beruházásokra, mint 1966-ban. Ebből kb. 16 milliárd forint beruházási kiadást a megvalósított létesítmények fizikai terjedelmének, mennyiségének növekedése, kb. 44 milliárd forintot pedig a fajlagos beruházási költségek növekedése eredményezett. A fajlagos költségek növekedéséből mintegy 15-16 milliárd forintot az új létesítmények, állóeszközök egyedi használati értékének, minőségének emelkedése, kb. 19 milliárd forintot az árak emelkedése, kb. 9-10 milliárd forintot pedig a használati érték változásával arányban nem álló költségnövekedés okozott.

A népgazdaság állóeszköz-állományának növekedése és korszerűsítése szempontjából vitathatatlanul hasznosnak minősíthető kiadások összege (31-32 milliárd forint) tehát csak kb. a felét tette ki a 60 milliárd forintos összes költségnövekedésnek, és ezzel csaknem azonos nagyságú (28-29 milliárd forintos) azoknak a kiadásoknak az összege, amelyek nem jártak a népgazdasági beruházások volumenének vagy egyedi használati értékének növekedésével.”

A BERUHÁZÁSI STATISZTIKA MÚLTJÁNAK HARMADIK SZAKASZA

A nyolcvanas évek második felében és a kilencvenes évek elején a beruházási statisztika szűkebb és tágabb környezetében is több olyan jelentős változások következtek be, melyek hatással voltak e szakstatisztika fejlődésére. A változások közül a legjelentősebb a rendszerváltozás volt, ami több szempontból is alapjaiban érintette a gazdaságstatisztikát és azon belül a beruházási statisztikát.

A statisztikai szolgálat számára a legfontosabb hatás abban nyilvánult meg, hogy megváltoztak a statisztikai adatok iránti felhasználói igények. A beruházási statisztikában a felhasználói igény változása többek között abból adódott, hogy a rendszerváltozás után megszűnt az állam tulajdonosi szerepköre a beruházási döntésekben, ami az új gazdasági mechanizmus bevezetésekor hozott, inkább csak formális decentralizációs intézkedések ellenére a szocializmusban végig fennmaradt. Az államháztartás beruházásai kivételével a döntések vállalkozói szintre kerültek. A vállalkozók a beruházási tevékenység menedzseléséhez, ellenőrzéséhez szükséges elemi szintű információkat saját információs rendszerükből nyerték. Mindez azt jelentette, hogy a beruházási statisztikában, amely kialakításától kezdődően két statisztikai sokasággal dolgozott, megszűnt a beruházások sokasága iránti felhasználói adatigény, így ilyen nemzetgazdasági szintű adatgyűjtésekre a továbbiakban már nem volt szükség.

A rendszerváltozásnak a beruházási statisztikát érintő másik hatása a gazdaságban és a társadalomban bekövetkezett változások következményeként a statisztikai munka módszertani, szakmai hátterében igényelt módosításokat. A változások legérzékenyebben a gazdaságstatisztika tárgyában, azaz a vizsgált sokaságban mutatkoztak meg. Nemcsak a sokaság mérete nőtt meg tetemesen, hanem a sokaság fontosabb minőségi jegyei is megváltoztak. A megfigyelt sokaság stabilitása csökkent, mozgása megélénkült, nagyság szerinti összetétele alapvetően módosult. Megnőtt az adatszolgáltatók költségérzékenysége és ebből adódóan az adatszolgáltatási készsége is.

E változások hatására más, illetve új módszereket kellett alkalmazni az adat-előállítási folyamat egyes szakaszaiban. Így egyre nagyobb teret nyertek a lakossági adatgyűjtések-nél és az árstatisztikában már régen alkalmazott mintavételes adatgyűjtések. Új elemnek tekinthető a hiányzó adatok pótlása a környezet vagy az előző időszak tényadatai alapján (imputálás). A sokaság legkisebb egységeit a költségek és az adatszolgáltatói teher csökkentése céljából ki kellett hagyni a megfigyelésből, és azokat más forrásból (például államigazgatási nyilvántartásokból) kellett megbecsülni (teljeskörűsítés).

A rendszerváltozás mellett a beruházási statisztika szűkebb környezetében is megjelentek olyan folyamatok, amelyek hatással voltak a fejlődésre. Ezek közül kiemelem a nemzetközi statisztikai életben, a nemzetközi statisztikai szervezetek munkájában egyre nagyobb teret nyerő tendenciákat: az egyes gazdaságstatisztikai területek harmonizációját, és a nemzetiszámla-rendszer integrációs szerepének erősödését. A magyar statisztikai hivatal aktívan rész vett az ezekkel kapcsolatos munkákban (az SNA és az MPS számlarendszerek harmonizációjában, a nemzetközi osztályozási rendszerek, a szolgáltatási statisztika kidolgozásában), így a gazdaságstatisztika hazai gyakorlatában már a nyolcvanas évek második felében megjelentek az ezek alkalmazására vonatkozó törekvések. A folyamat nehézkesen indult, de a nemzeti számlák rendszerének jelentős nemzetközi térnyerése egyre több területen győzte le a szakstatisztikák izolációs törekvéseit. A beruházási statisztikában az új módszerek érvényesülése a fogalmak harmonizációjával kezdődött, majd fokozatosan kiterjedt a statisztikai adatgyűjtések és az egész folyamat integrációjára is.

A számítástechnika gyors fejlődése, „felhasználóbaráttá” válása nagy segítséget nyújtott az említett változások kezelésében, és alapvetően átalakította a statisztikai munka szervezési elveit. A korszerű számítógépek, a termelési folyamat egyes munkaszakaszaihoz kifejlesztett, könnyen elsajátítható alkalmazások új helyzetet teremtettek a statisztikusok munkájában. A különböző válogatási és táblázási kérelmek helyett a statisztikusok egyre több adatfeldolgozó rendszer esetében olyan alkalmazások birtokába jutottak, amelyeknél saját maguk végezhetik el az adatjavító, összesítő és elemző munkákat.

A statisztikai munka szervezésében – a stratégiai feladatokhoz hasonlóan – úgyszintén a hivatali szintű lépések voltak a meghatározók, mivel nagy figyelmet kellett fordítani a gazdaság átalakulásának statisztikát érintő általános érvényű hatásaira. A stratégiai feladatokban bekövetkezett változások, a felhasználói igények és ebből adódóan a feladatok csökkenése hatással volt a beruházási statisztika szervezeti rendjére is. 1992-ben a Beruházási és Építőipari Statisztikai főosztály megszűnt, az építőipari statisztika az Iparstatisztikai főosztály, a lakásstatisztika a Társadalomstatisztikai főosztály, a beruházási statisztika pedig a Nemzetgazdaság-statisztikai főosztály feladatkörébe került.

A beruházási statisztika fejlődési pályájának harmadik szakasza összefoglalóan úgy értékelhető, hogy feladatköre a megváltozott felhasználói igények miatt jelentősen szűkült, de szerepe változatlanul fontos az aggregált kereslethez, a gazdasági növekedéshez kapcsolódó gazdasági folyamatok elemzéséhez szükséges információk előállításában. Azok a szilárd módszertani alapok, amelyek különösen az itt leírt fejlődésnek a második szakaszában jöttek létre, ma is megfelelnek a követelményeknek. A gazdaságstatisztikában végbemenő integrációs folyamat elsősorban a beruházási statisztika szervezeti kereteit érintette, és kevésbé a módszertani alapokat.

IRODALOM

- Az Országos Tervhivatal közleménye a hároméves terv végrehajtásának 1949. III. évnegyedi eredményeiről (1949). *Statisztikai Szemle*. 27. évf. 358–359. old.
- A beruházások statisztikája (1950). *Statisztikai Szemle*. 28. évf. 9. sz. 597–598. old.
- Adatok és adalékok a népgazdaság fejlődésének tanulmányozásához, 1949–1955 (1957). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Beruházások a IV. ötéves tervidőszakban (1976). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Az 1967. év végén folyamatban lévő, építéssel összefüggő állami beruházások helyzete (1968). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- A beruházások megvalósítási ideje, 1970–1979 (1980). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- DEÁK F. (1953): A minisztériumok beruházás-statisztikai munkája. *Statisztikai Szemle*. 31. évf. 11. sz. 931–936. old.
- KENESSEY Z. (1961): A hivatalos statisztikai szervezet fejlődése Magyarországon. *Statisztikai Szemle*. 39. évf. 8–9. sz. 863–873. old.
- KOREN M. (1951): A beruházási statisztika néhány kérdéséről. *Statisztikai Szemle*. 29. évf. 2. sz. 130–135. old.
- LUKÁCS O. (1953): A beruházások-építkezések statisztikája. *Statisztikai Szemle*. 31. évf. 4. sz. 280–286. old.
- NIKLAJ A. (1953): A beruházások-építkezések statisztikai megfigyelésével kapcsolatos munkálatok szervezése. *Statisztikai Szemle*. 31. évf. 8. sz. 639–648. old.
- NAGY J. – PUKLI P. (1974): A beruházási költségek vizsgálata statisztikai módszerekkel. *Statisztikai Szemle*. 52. évf. 1. sz. 43–61. old.
- PÁLOS I. (1952): A beszámolási rendszerről. *Statisztikai Szemle*. 30. évf. 4. sz. 261–268. old.
- TAR J. (1975): Három évtized beruházási-építési tevékenysége. *Statisztikai Szemle*. 53. évf. 4. sz. 396–413. old.

SUMMARY

On the basis of historical documents the article presents an overview of the history of the Hungarian investment statistics from both methodological and organisational point of view.

In Hungary and in other former socialist countries investment statistics became a separate branch of the economic statistics when the government started to develop the centrally-planned economy. The author divided the last 50 years into three periods on the basis of the differences among the strategic objectives on the field of this branch of statistics. The first period was the „measurement of the plan”, the second period can be characterised as „developing the methodological frame of the investment statistics” and in the third period, which covers the transition period of the Hungarian economy, „the integration of economic statistics in the system of national accounts” was the main strategic objective.